

РЕЦЕНЗІЇ

ТАЄМНИЦІ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦСЛУЖБ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ: ІСТОРІЯ В ОСОБИСТОСТЯХ. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЯРМИША О.Н., БЕРНАДСЬКОГО Б.В. “ЛИЦАРІ ПЛАЦА Й КИНДЖАЛА” (УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦСЛУЖБ)

З-поміж монографічних видань, що останнім часом привертають увагу читачів, які цікавляться питаннями історії таємної дипломатії, історії спеціальних служб, вітчизняної історії держави і права, не має жодного шансу лишитися непоміченою книга “Лицарі плаща й кинджала” (українська історія кризь призму діяльності спецслужб)¹. Її авторами є знані в Україні та за її межами, завдяки своїм попереднім публікаціям, фахівці у царині історії права – доктори юридичних наук О.Н. Ярмиш та Б.В. Бернадський.

Таємниці зачаровують і манять читачів. Особливо це стосується таємниць, пов’язаних із діяльністю секретних служб, розвідки. Автори спробували підійняти завісу часу, зазирнути в минуле і розкрити деякі з них. Тематика дослідження становить значний інтерес і тому, що знаходиться на перетині історико-правової науки, зокрема такої її підгалузі, як юридична біографістика, а також історії міжнародних відносин, історії дипломатії та історії воєнного мистецтва. Надзвичайної актуальності монографії додає й те, що її вихід у світ відбувся в часи переростання розв’язаної росією “гібридної війни” проти суверенної держави України у широкомасштабну агресію, яка завдала українському народу тяжких страждань і має наслідком не лише знищення цивільної інфраструктури, а й величезні жертви серед комбатантів та мирного населення.

Автори цілком справедливо наголошують, що відносно середньовіччя й раннього нового часу в жодному разі не можна вести мову про наявність якихось спецслужб (с. 10). Але безперечно, що вже тоді доволі активно використовувалися методи розвідки, контррозвідки та політичного розшуку, які з плином часу склалися у певну систему. Вже з найдавніших державних утворень, що існували на теренах сучасної України (Скіфії, античних полісів – Ольвії, Херсонесу, Боспорського царства), а також Київської Русі (з її Руською Правдою) та Литовсько-Руської держави (з її Статутами), венеційських та генуезьких самоврядних міст і поселень, котрі у своєму повсякденному житті керувалися октройованими статутами та іншими джерелами права (Кафи, Чембало, Солдайї, Воспоро, Джинестри, Монкастро), завдяки працям античних та середньовічних авторів, літописам та іншим документам до нашого часу збереглися згадки про розвідувальні й контррозвідувальні заходи, інформаційно-психологічні операції тощо. Пізніше,

¹ Ярмиш О.Н., Бернадський Б.В. “Лицарі плаща й кинджала” (українська історія кризь призму діяльності спецслужб). Харків: Фоліо, 2022. 445 с.

у міру того, як все більш нагальною ставала необхідність надати такій діяльності чітких організаційних форм, у складі державного апарату створювалися відповідні органи – насамперед, розвідка в інституційному розумінні (тобто організація, основним завданням якої є ведення таємної війни). Водночас разом із нею у реалізації подібних функцій брали участь також інші державні відомства – дипломатичне, фінансове, військове, поліційне тощо.

Варто відзначити легкий для сприйняття стиль викладу матеріалу книги О.Н. Ярмиша та Б.В. Бернадського. Мистецтво вченого полягає, на нашу думку, насамперед у тому, щоб складне пояснити просто й зрозуміло. У даному випадку ми маємо повчальний для багатьох інших авторів приклад того, як це варто робити.

Вже після прочитання перших сторінок відчувається, що, незважаючи на науково-популярний стиль викладення, за текстом стоїть глибокий аналіз величезного кола літератури з історії України, її держави і права, історії міжнародних відносин та історії спецслужб як сучасної, так і виданої понад сторіччя тому. І той перелік джерел з дослідженої тематики, який автори додатково рекомендують для ознайомлення зацікавленим читачам (с. 439–441), становить лише невеликий відсоток від загального обсягу, опрацьованого авторами.

Привертає увагу також те, що під час роботи було використано й чимало архівних матеріалів. О.Н. Ярмиш та Б.В. Бернадський вперше ввели до наукового обігу цілу низку цікавих та інформативних документів із фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, а також Державного архіву Житомирської області. Завдяки їхньому використанню читачеві надається унікальна можливість віртуально перегорнути поживклі сторінки з таємницями минулих часів, разом з авторами відчувати азарт пошуку раніше невідомих фактів.

Після прочитання книги стає остаточно зрозумілим, що таємна дипломатія і “гібридні війни” не є якимось новим явищем для українських земель, що розвідувальна та контррозвідувальна діяльність, використання агентів впливу, подвійних агентів, застосування перлюстрації, основ криптографії та криптоаналізу, інформаційно-психологічних операцій, інших “класичних” методів, притаманних діяльності спеціальних служб, мають на цих теренах глибокі історичні корені, так само, як і на теренах інших розвинених держав світу.

Привертає до себе увагу чіткість та продуманість як структури дослідження загалом, так і кожного з його розділів. У кожному з періодів історичного розвитку України автори виокремили по одному або декілька показних персонажів, діяльність яких яскраво ілюструє розвиток таємної дипломатії, зовнішньої чи внутрішньодержавної розвідки, контррозвідки, політичного розшуку на теренах сучасної України від часів Русі й до початку ХХ ст. Біографія як форма наукового дослідження зустрічається в різних науках соціального та гуманітарного спрямування, у тому числі юридичній. Історію, зокрема й історію спецслужб, творять люди. Саме тому все більшої популярності, як окремий напрямок історичних та історико-правових досліджень, набуває біографістика. Наслідком такої роботи є процес “залюднення” історії, зокрема й перебігу становлення та розвитку спецслужб.

О.Н. Ярмиш та Б.В. Бернадський розлого та всебічно висвітлили життєвий шлях та діяльність цілої низки яскравих особистостей: сина бунтівного

древлянського князя Мала, дядька великого київського князя Володимира – боярина Добрині Нискинича, що вдавався у своїй діяльності до методів таємної дипломатії та розвідки; сподвижника Б. Хмельницького – Лавріна Капусти, якого автори порівнюють з “сірим кардиналом” отцем Жозефом (Франсуа Леклером дю Трамбле), котрий, перебуваючи на посаді начальника канцелярії Рішельє, здійснював важливі розвідувальні та контррозвідувальні місії, виконував таємні доручення кардинала. Полковник гадяцький та суботівський, городовий отаман Лаврін Капуста виявив свої здібності взимку 1649 р. у вдалому протистоянні польській агентурі в Корсуні. Тих, хто готував замах на гетьмана на користь Варшави, а також їхнього очільника – полковника М. Федоровича, Л. Капуста особисто супроводжував до Суботова, де над зрадниками козаки вчинили суд. Після цього Б. Хмельницький поклав на Л. Капусту здійснення розвідувальної діяльності та, відповідно, приведення до ладу і підвищення ефективності діяльності козацької агентурної мережі, передусім у Москві, Стамбулі, Варшаві та Вільному.

Привертають увагу й нариси, присвячені діяльності на українських теренах представників карального апарату російського самодержавства – Василя Новицького, Олександра Мезенцева, Феофіла Рожанова. Зокрема, цікаво, що останній набув відомості не стільки завдяки своїй практичній діяльності, скільки роботою над історією революційного руху і масонства в Російській імперії. Його опублікований у 1914 р. не надто значний за обсягом посібник, що є зразком жандармської історико-правової думки, спеціальним циркуляром по Особливому відділу було рекомендовано до використання усім “пп. офіцерам Окремого корпусу жандармів”. Але показово, що про жодну свободу наукової діяльності на імперських теренах не йшлося і продовжувати дослідження Ф. Рожанову було заборонено. У лютому 1915 р. директор Департаменту поліції В. Брюн де Сент-Іполіт визнав за доцільне роботу припинити, мотивуючи це стрімкими змінами в оперативній ситуації, у процесі яких навіть успішно закінчена робота буде “позбавлена будь-якого практичного значення, оскільки революційний рух проявляється нині шляхами, котрі нічого спільного з більш чи менш віддаленим минулим не мають”.

Загалом варто наголосити, що рецензована праця містить ще чимало цікавих фактів, спостережень, думок та висновків, але, на жаль, рецензія не надає можливості у повному обсязі розкрити цінність роботи. Підсумовуючи, хотіли б зазначити, що книга О.Н. Ярмиша та Б.В. Бернадського, безперечно, знайде свого читача не лише в особі фахівця-історика держави і права, історика спецслужб, а й усіх, хто цікавиться вітчизняною історією загалом. Кожен, хто візьме до рук цю книгу, не просто заповнить лакуни у своїх знаннях із визначеної тематики, він побачить та відчує дух перетворень історичної матерії у соціальному, національному контексті, зможе наочно спостерігати трансформації суспільних цінностей, а також зміни у підходах до їхнього висвітлення.

Головко О.М., проректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Гавриленко О.А., професор кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор.